

УДК 378-043.86:167.1]:001(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2024-1.04>

Анна БРАТКЕВИЧ

викладач Фахового коледжу,

здобувачка наукового ступеня доктора філософії,

Міжнародний гуманітарний університет

annbratkevych@gmail.com

ORCID: 0009-0008-8189-3934

ПРОБЛЕМА ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ

Анотація. *Мета статті* полягає у дослідженні основних тенденцій розвитку сфери освіти України в працях українських науковців у контексті загальноцивілізаційних викликів; виявленні та систематизації проблем, які стримують прискорений розвиток вітчизняної освіти, їхніх причин та наслідків. **Методологія** дослідження ґрунтується на методах текстологічних досліджень, які полягають у вивченні тексту у поєднанні із загальними філософськими методами, такими як аналіз, верифікація, виділення сутностей та синтез основних тез на основі аналізованого матеріалу, проведених із дотриманням принципів системності, діалектичної суперечності, єдності якості та кількості, діалектичного заперечення, розвитку, причинності. **Наукова новизна** полягає у тому, що, використовуючи метод аналізу наукової літератури, здійснено аналіз стану вищої освіти України про наявність актуальних тенденцій розвитку, притаманних світовому рівню освітньої сфери, та їхніх специфічних національних особливостей в Україні. **Висновки.** Виявлені в результаті дослідження тенденції розвитку вищої освіти України надають уявлення про хід освітніх процесів у майбутньому. Зміни, що відбулися у перші десятиліття ХХІ ст., призвели до суттєвої трансформації освітньої сфери: підвищення ролі освіти як соціального блага, розвитку суспільного та особистого розуміння освіти як цінності; формування, функціонування та розвитку освіти як системи, тобто різноманітних за рівнем і профілем освітніх установ: державних і недержавних, традиційних та віртуальних, національних й інтернаціональних; прогресивний розвиток освіти як процесу – зміна підходів до навчання, виховання й розвитку особистості, удосконалення змісту, технологій та засобів навчально-пізнавальної діяльності; виведення на якісно новий рівень освіти як результату, що включає у себе підвищення функціональної грамотності, професійної компетентності фахівців та загальнокультурного рівня різних категорій населення.

Ключові слова: освіта, тенденції, проблеми, розвиток, глобалізація, інтеграція, відкритість, компетентнісний підхід.

Anna BRATKEVYCH

Lecturer of the Professional College,

Candidate for the Degree of Doctor of Philosophy,

International Humanitarian University

annbratkevych@gmail.com

ORCID: 0009-0008-8189-3934

THE PROBLEM OF THE DEVELOPMENT TRENDS OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE IN THE WORKS OF UKRAINIAN SCIENTISTS

Abstract. *The purpose* of the article is to study the main trends in the development of the sphere of education in Ukraine in the works of Ukrainian scientists in the context of general civilizational challenges; identification and systematization of problems that hold back the accelerated development of domestic education, their causes and consequences. The research **methodology** is based on the methods of textological research, which consist in the study of the text, in combination with general philosophical methods such as analysis, verification, selection of essences and synthesis of main theses based on the analyzed material, carried out in compliance with the principles of systematicity, dialectical contradiction, unity of quality and quantity, dialectical negation, development, causality. **The scientific novelty** lies in the fact that, using the method of scientific literature analysis, an analysis of the state of higher education in Ukraine was carried out on the presence of current development trends characteristic of the world level of the educational sphere, and their specific national features in Ukraine. **Conclusions.** The trends in the development of higher education in Ukraine revealed as a result of the research provide an idea of the course of educational processes in the future. The changes that took place in the first decades of the 21st century led to a significant transformation of the educational sphere: increasing the role of education as a social good, development of social and personal understanding of education

as a value; formation, functioning and development of education as a system, i.e. educational institutions of various levels and profiles: state and non-state, traditional and virtual, national and international; progressive development of education as a process – change in approaches to learning, education and personality development, improvement of content, technologies and means of educational and cognitive activity; bringing education to a qualitatively new level as a result, which includes increasing functional literacy, professional competence of specialists and general cultural level of various categories of the population.

Key words: education, trends, problems, developments, globalization, integration, openness, competence approach.

Постановка проблеми. Соціальні та економічні перетворення у сучасному світі за умов поступового зростання глобальних проблем людства вимагають організації якісно нової системи освіти, яка була б здатна забезпечити оперативну адаптацію людей до умов прискореного інноваційного розвитку різних сфер їхньої діяльності.

Із часів проголошенні незалежності Україна мала достатньо розгалужену систему освіти, яка за кількісними показниками перевищувала рівень розвинених країн Європи та Америки, проте якісно мала серйозне відставання від них, застигнувши у своєму розвитку у 1970–1980-х роках [1, с. 10]. Таким чином подолання якісного відставання залишалось головною проблемою пристосування освітньої системи до сучасних умов. Але досягненню вітчизняною освітньою сферою сучасного інноваційного рівня перешкоджають деякі проблеми, які стримують прискорений розвиток освіти в Україні.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Серед українських дослідників, які розглядали проблеми й тенденції функціонування та розвитку вищої освіти, можна згадати таких, як В. Андрущенко, С. Бебко, Ф. Ващук, В. Виткалов, Н. Бідюк, М. Головань, С. Гончаренко, О. Дашковська, О. Дубасенюк, І. Зязюн, Ю. Козловський, В. Кремень, К. Корсак, А. Лігоцький, В. Мадзігон, С. Сисоева, Н. Тимошенко. Також цим питанням займалися зарубіжні вчені: Ф. Дж. Альтбах, Т. Дай, Т. Кайго, А. Келлі, К. Лайсвуд, Д. Лоутон, Т. Моу, С. Парсонс, Л. Райсберг, Л. Раблі, Дж. Чаб та ін.

Хоча ці вчені у своїх дослідженнях неодноразово піднімали ключові питання розвитку освітньої галузі, відсутність системного підходу у поглядах на виникнення більшості проблем призвело до того, що вони і досі залишаються невіршеними.

Виходячи із цього, особливе значення має вивчення головних тенденцій розвитку, притаманних насамперед освітній сфері України, з одночасним формулюванням проблем, що

негативно впливають на розвиток національної освіти, а також причин їх виникнення.

Метою дослідження, таким чином, стає з'ясування основних тенденцій розвитку сфери вищої освіти України в працях українських науковців у контексті загальноцивілізаційних викликів; виявлення і систематизація проблем, які стримують прискорений розвиток вітчизняної освіти, їхніх причин та наслідків.

Виклад основного матеріалу. Дослідження стану та розвитку сфери освіти свідчать про наявність певних тенденцій, що характерні для усього світового рівня освітньої сфери. Водночас не потрібно забувати про специфічні національні особливості освітньої системи України.

Найбільш помітною тенденцією у цьому разі є зміна самої концепції ролі та місця освіти у структурі національної економіки та підвищення її ролі у забезпеченні сталого економічного розвитку.

Найвищою соціальною цінністю за подібних концептуальних підходів визнається людина. У такому разі освіта розглядається не як різновид невиробничого споживання, як це було раніше, а перетворюється на «інвестицію у людський капітал».

Це повинно дати певні вигоди, а саме: збільшення ВВП, зниження рівня безробіття, бідності, злочинності тощо. Тобто зростання освітнього рівня стає одним із провідних чинників стимулювання росту економічних показників, а отже, просування суспільного прогресу. В Україні, таким чином, питанню вдосконалення повинна приділятися підвищена увага на загальнодержавному, а також регіональних рівнях.

Спираючись на теоретичні дослідження українських та зарубіжних учених, окреслимо загальні для суспільства сучасні тенденції розвитку вищої освіти.

Більшість дослідників вважає основними тенденціями у розвитку вищої освіти всеохоплюючу глобалізацію, взаємну інтеграцію, інтернаціоналізацію, демократизацію, гума-

нізацію, безперервність навчання упродовж життя, відкритість і доступність освіти, її автономізацію.

Відповідно до цих принципів, головні напрями державної політики у сфері вищої освіти полягають у підвищенні доступності освіти, забезпеченні її якості, підвищенні фінансової ефективності через забезпечення фінансової незалежності закладів вищої освіти.

Безпосередньо виконанню цих завдань повинні сприяти такі чинники:

- удосконалення інноваційних освітніх технологій;
- глобалізація соціально-економічних процесів;
- інтернаціоналізація ринку освітніх послуг;
- дефіцит національних державних ресурсів, необхідних для підтримки й розвитку системи вищої освіти;
- лібералізація адміністративного управління освітою з боку держави.

Ці чинники визначають відповідні тенденції у сфері вищої освіти:

- підвищення загального освітнього рівня населення;
- інтернаціоналізація вищої освіти;
- активний розвиток самоуправління вищих навчальних закладів.

Також у цих питаннях існують різні думки. Так, С. Бебко називає такі глобальні тенденції, притаманні вищій освіті у сучасний період:

- міжнародну мобільність студентів;
- зміну характеру викладання, навчання та різних освітніх програм;
- зростання значення забезпечення якості освіти, значення підзвітності й кваліфікаційних структур;
- зміну фінансування вищої освіти та зростання ролі дискусії на тему «суспільне благо – особисте благо»;
- зростання кількості приватних вищих навчальних закладів, які активно пропонують свої послуги студентам, що не задовольняють вимогам державних навчальних закладів;
- розповсюдження різноманітних інформаційних та комунікаційних технологій;
- тенденції, пов'язані з демографічними змінами – відповідно, контингент студентів стане більш різноманітним, із більшою кількістю іноземних студентів, а також студентів

старших вікових груп та студентів із неповним навчальним днем;

- тенденції, пов'язані з наслідками економічних кризових ситуацій: вищі навчальні заклади мають проблеми із суттєвим зменшенням державного фінансування [3, с. 84–85].

При цьому більшість дослідників однією з базових тенденцій визначає глобалізацію. У цьому разі під глобалізацією розуміють міжнародний загальний процес взаємного проникнення та взаємодії багатьох країн у різних галузях людської діяльності, для чого потрібні спільні зусилля. Глобалізація являє собою принципово новий стан міжнародних суспільних відносин, який вимагає принципово нових підходів до формування сфери вищої освіти кожного з їх учасників.

М. Головань виділяє чинники, що сприяють глобалізації освіти:

- усебічна інформатизація суспільства;
- розвиток продуктивних сил;
- нові уявлення про місце людини в суспільстві;
- розвиток науки, освіти, культури [6, с. 204].

Стосовно вищої освіти глобалізація передбачає універсалізацію навчального планування, орієнтованого на задоволення попиту в конкретному типі фахівця на глобальних ринках праці.

Зовнішніми ознаками глобалізації вищої освіти виступають:

- стратегія інтернаціоналізації;
- транснаціональна освіта;
- забезпечення міжнародних стандартів освіти;
- підприємницькі підходи до функціонування освіти;
- регіональна і міжрегіональна співпраця;
- інформаційна і телекомунікаційна технологія та віртуальні навчальні заклади;
- поява нових освітніх посередників – провайдерів освіти, проблеми рівноправності та доступності освіти;
- децентралізація систем професійної освіти, розвиток недержавного сектору;
- розширення способів набуття знань;
- формування глобального мислення [1, с. 290].

Як уже зазначалося, глобалізацію називають провідною тенденцією у сфері вдосконалення

інформаційних технологій. Проте можна встановити і зворотний зв'язок. Зокрема, М. Головань стверджує, що «інформаційні технології розглядаються водночас і як причина, і як наслідок глобалізації суспільних відносин» [6, с. 205].

Це проявляє себе, головним чином, у взаємній інтеграції національних та світових сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій. Це, своєю чергою, пришвидшило створення міжнародного інформаційного середовища, що може стати основою для розвитку і взаємодії освітніх технологій. У подальшому це може відкрити шлях до об'єднання та взаємного проникнення систем освіти різних країн світу, а також створити єдиний ринок освітніх послуг у світовому просторі.

Це прокладає, своєю чергою, шлях до інтернаціоналізації освіти. Під інтернаціоналізацією ж освіти українські дослідники розуміють сукупність різноманітних заходів та програм, які впроваджують вищі та уряди різних країн у межах глобалізаційних процесів. О. Дашковська із цього приводу стверджує: «Перспективним напрямом руху до глобального міжнародного освітнього середовища може бути створення спільних (для двох і більше країн) відкритих університетів із метою об'єднання зусиль у професійній підготовці фахівців засобами дистанційного навчання» [7, с. 37].

Іншим, більш конкретним, боком процесу інтернаціоналізації освіти є вільний обмін викладачами та студентами між вищими навчальними закладами різних країн. Такий обмін, своєю чергою, робить практично невідворотним створення міжнародних навчальних програм спеціального спрямування.

В. В. Круглов та Д. А. Терещенко вважають найбільш яскравим прикладом інтернаціоналізації освітнього процесу Лісабонську стратегію, а також «Болонський процес у Європі, який об'єднав більше 40 країн до добровільної участі у створенні єдиного Європейського простору вищої освіти. Лісабонська стратегія та Болонський процес відповідно стали орієнтиром для схожих намагань у інших регіонах світу – це ENLACES у Латинській Америці, розроблення стратегії гармонізації в Африканському Союзі, Брісбенське комюніке про ініціативу двадцяти семи країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону тощо» [12, с. 72]. Науковці наголошують, що «інтернаціоналізація в галузі вищої освіти веде

до інтеграції окремих вишів і освітніх систем, а глобалізація, своєю чергою, – до їх конкуренції» [12, с. 73].

Іншим конкретним утіленням загального процесу глобалізації освіти є її інтеграція. Цей процес передбачає взаємопроникнення та взаємозбагачення освітніх систем різних країн, а також інших сфер суспільної діяльності за наявності відповідного рівня їхнього соціального та економічного розвитку. Подібні процеси також призводять до зміни характеру та змісту трудової діяльності. При цьому це може призвести до об'єднання деяких професій та навчальних спеціальностей, а також до виникнення нових, взаємно інтегрованих професій.

Подібні процеси вимагають від спеціалістів, яких готують вищі, фахових, різносторонніх та інтегрованих знань. Процес підготовки подібних фахівців передбачає високу інтеграцію професійної підготовки. Цього можна досягнути через своєрідне злиття наукової, виробничої та освітньої діяльності з метою підготовки фахівців, здатних виконувати свої обов'язки у соціально-економічних умовах, які постійно змінюються.

На думку В. П. Андрущенко, інтеграція професійної освіти «охоплює головні ланки діяльності професійних училищ, ліцеїв, коледжів, вищих навчальних закладів та спричинює зміни в системі освіти: створюються нові дисципліни і курси, які носять проблемний та міждисциплінарний характер, різні форми здобуття освіти, типи навчальних закладів, види перепідготовки тощо» [2, с. 740].

Як зазначає дослідник, «інтеграція освіти відбувається через створення інформаційного освітнього середовища, в основі якої лежать нові інформаційно-комунікаційні технології, у тому числі дистанційна освіта, що дає змогу здобувати якісну освіту в будь-який час і в будь-якому місці впродовж усього терміну життя людини» [2, с. 741].

Також, на його думку, чинниками подолання соціальної нерівності у питанні набуття гідного освітнього рівня є створення єдиного інформаційного освітнього простору України та інтеграція його у світовий інформаційний освітній простір.

Таким чином, глобалізація та інтернаціоналізація освіти нині стають загальноновизнаними світовими тенденціями розвитку вищої освіти.

Загалом ці процеси передбачають:

– активізацію міжнародного, міждержавного та міжрегіонального обміну, взаємодії та співпраці між суб'єктами освітньої сфери, створення єдиного освітнього простору, що надає можливість взаємозбагачення національних освітніх систем;

– інтернаціоналізацію змісту освіти, що розвиває планетарне мислення і свідомість, організацію процесу навчання відповідно до сучасних освітніх стандартів, нових інформаційних та навчальних технологій [2, с. 742].

Для України наслідком таких суттєвих змін стає уніфікація освіти з європейськими зразками. Прикладом цього є уніфікація вищої освіти через Болонський процес. Водночас потрібно зауважити необхідність збереження національної спрямованості освітнього процесу і поєднання його з історією та традиціями.

Сучасний перехід до постіндустріальної економіки, який уже відбувся у країнах Європи та Північної Америки, а також у передових країнах Азії, призвів до зростання сфери послуг та світової економіки знань і викликав підвищений попит на сучасну вищу освіту.

Ідея масової вищої освіти, що панувала у радянські часи, як вважають сучасні науковці, є причиною непродуктивних витрат на освіту. Вона є причиною надмірних витрат на вищу освіту, які не в змозі повністю покрити державний бюджет. Одними з умов відходу від радянських стандартів є перегляд системи фінансування освіти та диверсифікація джерел її фінансування з метою оптимізації витрат [15, с. 58].

Напевне, слід дослухатися до зауваження дослідника К. Левківського, який уважав, що частка державного забезпечення вищої освіти зменшується, а частка, яка фінансується за рахунок інших юридичних і фізичних осіб, збільшується. Відповідно, повинна зростати і відносна кількість приватних вишів, що готують різних фахівців. А отже, зростає і роль приватної освіти. Наслідком стає розширення впливу ринкових механізмів на діяльність системи вищої освіти, зростання економічної конкуренції між вишами, у тому числі й різної форми власності [13, с. 14–15].

На думку М. Голованя, система освіти у більшості країн перебудовує власну структуру, підвищуючи її рівень. Він вважає це явищем соціальним, притаманним усім розвинутим країнам світу. Унаслідок цього виникає фено-

мен «масовізації вищої освіти», через що відносна кількість фахівців із вищою освітою серйозно більше спеціалістів з іншим освітніми рівнями. При цьому ця тенденція не залежить від ВВП на душу населення [6, с. 207]. Вища освіта у такому разі виконує не просто функції підготовки фахівця, чим збільшує його персональну конкурентоспроможність на ринку праці і підвищує дохід, але перетворюється на обов'язковий етап становлення особистості, показник інтелектуального рівня, визначає соціальний статус, гарантує збереження і зміцнення власного здоров'я, розширює особисту свободу та підвищує шанси на вигідне працевлаштування.

Проте зростання чисельності завжди загрожує зниженням якості. Однією з негативних тенденцій в українській системі вищої освіти є поступове її знецінення і падіння її престижу через падіння якості отримуваних освітніх послуг та падіння кваліфікації спеціалістів, які випускають виші.

Також прискорення процесу «застарювання» знань завдяки пришвидшенню процесу постійного вдосконалення технологій та техніки у перебігу науково-технічного прогресу передбачає запровадження принципу «безперервної освіти впродовж життя» [6, с. 207]. Також Головань зазначає, що «така тенденція зумовлює «інфляцію» професійних, а отже, й освітніх стандартів, відмову від вузької професійної спеціалізації освіти, зміни співвідношення загальноосвітніх та вузькоспеціалізованих предметів, розширення набору інноваційних методів навчання та програм практичної підготовки фахівців» [6, с. 208].

Однак слід зазначити, що подібні ж тенденції спостерігаються у більшості країн світу. Так само, як і в Україні, зростає чисельність осіб, які претендують на вищу освіту, і ця тенденція, скоріше за все, навряд чи зміниться у майбутньому. За таких умов часто-густо виникає ситуація, коли працівники, що мають вищу освіту, змушені працювати або не за спеціальністю, або ж виконувати роботи з нижчими кваліфікаційними вимогами. Такий стан речей професорка О. А. Дубасенюк визначає як феномен «надлишкової освіти» (*overeducation*). Такий феномен стає дедалі більш характерним для більшості постіндустріальних держав [9, с. 138]. Цей феномен дає тривожний сигнал про різке зниження якості

вищої освіти, непродуктивне використання інтелектуального потенціалу викладачів та здобувачів. Своєю чергою, це і породжує велику кількість випускників вищих навчальних закладів, що отримують роботу, яка не відповідає спеціальності, за якою вони навчалися.

Прискорений розвиток приватного сектора освіти лише посилює подібні тенденції, принаймні в Україні. Поява значної кількості вишів недержавної форми власності різко збільшила кількість дипломованих спеціалістів на ринку праці, при цьому, однак, реальний рівень підготовки більшості з них суттєво знизився. Цей процес зачепив і державний сектор, до якого належить більшість українських вишів. Поряд із тим, що на нього мають значний вплив національні традиції, державна та регіональна політика, можна зробити висновок про достатньо умовний характер як національних, так і міжнародних рейтингів вищих навчальних закладів.

Із цієї причини ми не можемо повністю погодитися з думкою О. А. Дубасенюк про те, що через те, що «основою вітчизняної освітньої системи все ж залишаються державні та муніципальні установи, які обмежені в можливостях залучення приватних інвестицій», вони найчастіше програють у конкурентній боротьбі приватним [9, с. 139].

У даному разі освіта розглядається як різновид економічної діяльності, що керується скоріше законами ринку, ніж суспільною доцільністю. На думку професорки С. О. Сисоєвої, це вимагає постійного підвищення рівня конкурентоспроможності вишів, зумовленого постійно зростаючим попитом, новими пропозиціями на ринку освітніх послуг, також посиленням конкуренції між ВНЗ [14, с. 133]. При цьому однією з головних причин прискорення темпів росту цих характеристик світової освітньої системи Сисоєва вважає «збільшення кількості дорослих, що отримують додаткову освіту» [14, с. 134].

Але водночас, на думку вченої, «зростання обсягів наданих освітніх послуг не завжди супроводжується зростанням їхньої якості (що характерно й для вітчизняної освітньої сфери), а вимоги до знань абітурієнтів, учнів і студентів стають другорядними порівняно з фінансовими потребами навчальних закладів» [14, с. 137].

Під автономізацією вищої освіти Сисоєва розуміє зміну моделі управління вишами, яка

передбачає більшу самостійність їх у прийнятті рішень, а також більшу незалежність від держави. До автономізації навчальні заклади спонукають необхідність виходу міжнародний ринок освітніх послуг і необхідність забезпечення конкурентоздатності [14, с. 83].

Автономізація освіти, на думку дослідників В. Круглова та Д. Терещенка, полягає у «лібералізації адміністративного управління освітою з боку держави – підвищення фінансової та адміністративної незалежності ЗВО від держави, делегування суттєвих повноважень університетам» [14, с. 84]. Так, вищі навчальні заклади самостійно приймають усі рішення у сферах управління – від кадрової, адміністративної та фінансової політики до планування прийому студентів, визначення змісту й обсягу навчання, а також окреслення пріоритетних напрямів наукових досліджень.

Ще однією тенденцією розвитку вищої освіти України називають її комерціалізацію, яка полягає у скороченні чисельності осіб, які отримують освіту за рахунок бюджету, збільшенні асортименту освітніх послуг, що оплачуються приватними особами. Зазначається, однак, що «в умовах зростаючої соціально-економічної диференціації суспільства не є позитивною тенденцією» [15, с. 76].

Про «комерціалізацію освіти (особливо вищої), невідповідність рівня вартості освітніх послуг якості їх надання, а у низці випадків його необґрунтоване завищення» зазначається й у Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття) [1, с. 74].

На думку дослідниці Т. Яровенко, «зростання наукоємності освіти та інтеграція «освіти – науки – виробництва» є загально визнаними позитивними тенденціями, які зумовлюють появу нових галузей знань (спеціальностей, навчальних дисциплін), їх інтеграцію і міждисциплінарність» [17, с. 170]. Проте в Україні цей процес не характеризується активністю. Окрім того, визначаються й інші проблеми, зокрема «втрачено зв'язок наукової та педагогічної діяльності, науково-дослідних традицій, відповідної наукової бази» [8, с. 58].

Ще однією новою тенденцією розвитку освіти є «навчання упродовж усього життя». Вона склалася як відповідь на різноманітні соціально-економічні виклики і вдосконалення освітніх та інших технологій. Як вважає Н. Тим-

ошенко, концепція «навчання упродовж усього життя» віддзеркалює зростання ролі знань у постіндустріальному суспільстві. Наслідком цього є визнання «необхідності створення умов, що гарантують доступ до освіти і навчання упродовж життя людини» [16, с. 28].

Таким чином, якщо людина наділена певним рівнем освіти і достатньо кваліфікована, навчання упродовж життя дає їй змогу отримувати нові знання, вдосконалювати вміння та покращувати навички, зумовлені новими потребами ринку праці.

Навчання упродовж всього життя, за визначенням С. О. Сисоевої, означає, що «кваліфікації можуть набуватися за допомогою гнучких траєкторій навчання, включаючи навчання з неповним днем і навчання на робочому місці» [14, с. 149]. Реалізація стратегії навчання упродовж усього життя вимагає більш міцних партнерських стосунків між органами державної влади, вищими навчальними закладами, студентами, роботодавцями і працівниками. Таке навчання є головним засобом боротьби з безробіттям.

Як зазначає Н. Тимошенко, «успішна стратегія освіти впродовж усього життя повинна включати основні принципи і процедури визнання попереднього навчання на основі результатів навчання незалежно від шляхів набуття знань, умінь і компетенцій – через формальне, неформальне або інформальне навчання. Окрім того, необхідно забезпечити належну організаційну та фінансову підтримку освіти впродовж усього життя» [16, с. 29].

Гуманізація освіти передбачає ставлення до людини як до суб'єкта, визнання її прав на унікальність. Таким чином, «одним із проявів гуманізації є духовність як абсолютна цінність людського життя, основа цілісності і душевного здоров'я людини, відповідно, особистісний розвиток фахівця повинен розглядатися як невід'ємний складник його професійної підготовки» [6, с. 209]. Вплив цієї тенденції виявляється у зміні таких структурних компонентів системи освіти, як мета, зміст, форми і засоби освітньо-виховної діяльності. У більш розгорнутому варіанті ця тенденція включає такі складники, які окреслює науковець М. С. Головань: «національна спрямованість освіти; відкритість системи освіти; перенесення акценту з навчальної діяльності викладача на діяль-

ність студента; перехід від репродуктивного навчання до продуктивного; самоствердження особистості за умов педагогічної підтримки; перетворення позицій педагога і студента на особистісно рівноправні; творча спрямованість навчального процесу; перехід від регламентовано-контрольованих способів організації навчального процесу до активно-розвиваючих; наступність та неперервність освіти» [6, с. 209].

Принцип відкритості освіти має за мету динамічний саморозвиток особистості, що передбачає нову мету та нову оцінку ефективності освіти, взаємодію студентів та викладачів у процесі освітньої діяльності, новий підхід до особистості учня та вчителя, новий зміст освіти. В. Ковальчук та Л. Прокопів виділяють такі складники цього принципу:

– вибір людиною своєї «індивідуальної освітньої траєкторії протягом усього життя», що забезпечується новими джерелами знань, зокрема ЗМІ, комп'ютерними мережами тощо, докорінною зміною технологій набуття знань, що мають за основу індивідуалізацію та диференціацію навчання за умов його цілісності;

– зміна ролі педагога в інформатизованій системі освіти, який тепер стає наставником, консультантом, штурманом студента у світі знань та у формуванні в учня цілісної особистості [1, с. 306–307].

Тенденція особистісної орієнтації освіти означає формування різнобічно розвинутого студента, який, як влучно визначили дослідники, «разом з оволодінням знаннями, вміннями та навичками включає формування переконань, світогляду, ідеалів, прагнень, інтересів, здібностей, звичок, уваги, волі, почуттів і т. п.; посилення ефективності індивідуально-розвивального потенціалу освіти за рахунок комп'ютерної підтримки індивідуально-розвивальних освітніх технологій – контекстуальних, діалогічних, ігрових, комунікативно-рольових, імітаційно-моделюючих систем навчання, які потребують мотивації навчання, мобілізації творчих сил студентів, актуалізацію ціннісно-значеннєвих аспектів власної освітньої діяльності, орієнтацію на самостійне ухвалення рішення, рефлексію механізмів саморозвитку» [1, с. 311].

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується швидкими змінами в усіх сферах людського буття. З огляду на нові обставини, фахівець має усвідомлювати свою соціальну

відповідальність, бути суб'єктом як особистісного, так і професійного зростання, досягати нових поставлених цілей, працювати в умовах вибору правильних рішень, технологій тощо. Як показує аналіз досвіду освітніх систем багатьох країн світу і коментує Ю. Козловський, «одним зі шляхів оновлення змісту освіти й навчальних технологій, узгодження їх із сучасними потребами, інтеграції до світового освітнього простору є орієнтація навчальних програм на компетентнісний підхід та створення ефективних механізмів його запровадження» [11, с. 268].

На думку професорки О. А. Дубасенюк, специфіка сучасного світу, особливості його пізнання та вивчення визначають такі вимоги до сучасної людини: «усвідомлення реалій і особливостей сучасної цивілізації; розуміння цінності знання для самореалізації у сучасному світі; збагачення мислення через освоєння сучасних методів наукового пізнання; пізнання світу в цілісності та єдності; творчий, інноваційний характер діяльності; особистісна самоактуалізація в житті; гармонійне поєднання стійкого світогляду, соціальних і моральних переконань із високою психологічною мобільністю, гнучкістю, адаптивністю» [9, с. 140].

Означені загальні тенденції спричинюють закономірності її розвитку:

- глобалізація, інтернаціоналізація та відкритість системи освіти;
- перетворення елітарної вищої освіти на загальну масову;
- кількісне зростання контингенту студентів та їх мобільності;
- подовження тривалості обов'язкової освіти;
- збільшення віку тих, хто здобуває вищу освіту;
- зростання кількості працівників сфери вищої освіти;
- зростання вартості та видатків на вищу освіту;
- ускладнення структури вищої освіти та урізноманітнення мережі ЗВО;
- збільшення та зростання ролі сектору недержавної вищої освіти;
- диверсифікація фінансування вищої освіти;
- децентралізація системи управління вищою освітою;

– міграція професорсько-викладацького складу і витік інтелекту в більш розвинуті країни;

- розширення впливу англо-американської системи вищої освіти;
- домінування англійської мови у фундаментальних наукових дослідженнях;
- професіоналізація вищої освіти;
- розроблення механізмів забезпечення якості освіти;
- освіта впродовж усього життя;
- інформатизація (комп'ютеризація) освіти;
- розвиток дистанційної освіти;
- широке впровадження методів інноваційного і розвивального навчання, орієнтованих на розвиток творчого потенціалу особистості;
- упровадження у вищій освіті багатоступеневої системи підготовки фахівців;
- полегшення доступу до якісної освіти для широких верств населення шляхом розвитку систем дистанційної освіти на основі сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій [15, с. 43–44].

Науковці у своїх працях серед тенденцій та особливостей розвитку вищої професійної освіти на інституційному рівні виокремлюють такі:

- абсолютне зростання кількості студентів;
- зростання вартості та видатків на вищу освіту, диверсифікація джерел її фінансування;
- збільшення та зростання ролі сектору недержавної вищої освіти;
- зростання кількості працівників сфери вищої освіти;
- інформатизація (комп'ютеризація) освіти;
- розвиток дистанційної освіти; збільшення віку тих, хто здобуває вищу освіту;
- міграція професорсько-викладацького складу і витік інтелекту в розвинуті країни;
- демократизація та децентралізація системи управління освітою;
- підвищення мобільності студентів; підвищення автономії вищих навчальних закладів [15, с. 95–97].

Розглядаючи освіту як своєрідний процес навчання, виховання та розвитку особистості, можна виділити тенденції та деякі особливості освіти: випереджувальний характер освіти; навчання впродовж життя; широке впровадження методів інноваційного і розвивального навчання; орієнтація освіти на саморозвиток

учнів та студентів; особистісна орієнтація освіти; гуманізація, гуманітаризація вищої професійної освіти; фундаменталізація освіти; діяльнісна спрямованість, цілісність освіти [15, с. 98].

Якщо розглядати освіту як результат навчально-пізнавальної діяльності осіб, що здобувають освіту, можна виділити такі тенденції: підвищення освітнього рівня населення і значущості освіти: освіта стає пріоритетною цінністю особистості [15, с. 98–99].

Таким чином, аналіз досліджень із питань розвитку вищої освіти України дав змогу виявити причини та наслідки основних проблем, що стримують розвиток освіти в Україні та знижують ефективність інвестування у цю сферу.

Науковці Т. Завгородня та В. Ковальчук згрупували проблеми за певними функціональними підсистемами сфери освіти, зокрема:

- забезпеченість абітурієнтами та доступність освіти;
- забезпеченість робочими місцями (для професійно-технічної та вищої освіти);
- результативність та ефективність освіти;
- її якість;
- законодавчо-нормативне, методичне, наукове, кадрове, фінансово-економічне, матеріально-технічне, соціально-психологічне, організаційне, інформаційне та інноваційне забезпечення навчального процесу [1, с. 260–262].

Отже, окреслені в освітній сфері проблеми та їх причини зумовлюють подальший розрив вітчизняної освіти з передовими світовими системами, незадовільний потенціал її розвитку, низьку здатність до самооновлення та саморе-

гулювання, відсутність сприятливих умов для прискореного інноваційного розвитку.

Висновки. Таким чином, зміни у суспільно-економічному розвитку України та світу, які тривають на початку XXI ст., ведуть і до суттєвої видозміни освітньої сфери. Вони полягають у тому, що роль освіти як соціального блага серйозно зростає, перетворюючись на одну з непересічних цінностей із погляду суспільного та особистісного.

Також освіта як система формується та функціонує на основі сукупності різних за рівнем і профілем освітніх установ:

- державних і недержавних;
- традиційних і віртуальних;
- національних та інтернаціональних.

Окрім того, прогресивний розвиток освіти як процесу передбачає докорінні трансформації підходів до навчання, виховання й розвитку особистості, удосконалення змісту, технологій та засобів навчально-пізнавальної діяльності.

Усе це повинно вивести освіту на якісно новий рівень як результат, що передбачає підвищення функціональної грамотності, професійної компетентності фахівців та загальнокультурного рівня різних категорій населення, а також можливості навчання та перенавчання, засвоєння нових знань, умінь та навичок упродовж усього трудового життя.

У сучасних умовах освіта набуває більш прагматичного характеру: тепер замість формування абстрактної гармонійно розвиненої особистості виникає першочергове завдання підготовки компетентного, соціально орієнтованого спеціаліста, який буде пристосованим до конкретних запитів ринку праці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Актуальні проблеми розвитку вищої освіти : навчально-методичний посібник / за заг. ред. проф. В. Стинської, доц. Л. Прокопів. Івано-Франківськ, 2021. 430 с.
2. Андрущенко В. Українська освіта в європейському просторі. *Україна дипломатична*. 2019. Вип. 20. С. 738–757.
3. Бебко С. Система вищої освіти як об'єкт наукового дослідження. *Вища школа*. 2017. № 4. С. 83–89.
4. Виткалов В. Наукова діяльність у сучасній Україні: тенденції та проблемний ряд. *Вища школа*. 2019. № 10. С. 96–103.
5. Вища освіта і наука: науково-аналітичний огляд. 2021. № 7/8 (липень–серпень). 50 с.
6. Головань М.С. Аналіз тенденцій розвитку вищої освіти в умовах глобалізації, інтеграції та інформатизації суспільства. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2021. Вип. 48. Ч. 3. С. 203–211.
7. Дашковська О., Погребняк В. Підсумки та перспективи модернізації системи вищої освіти в Україні. *Освітня аналітика України*. 2022. № 2(18). С. 35–44.
8. Дебич М. Підвищення якості вищої освіти через інтернаціоналізацію навчального процесу – світова тенденція. *Вища школа*. 2019. № 3. С. 54–61.
9. Дубасенюк О.А. Розвиток вищої освіти: тенденції та перспективи. Людиноцентризм як основа гуманітарної політики України: освіта, політика, економіка, культура. Київ : НАПН України, 2018. С. 135–142.

10. Інтеграція в європейський освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи : монографія / за заг. ред. Ф.Г. Васька. Ужгород : ЗакДУ, 2017. 560 с.
11. Козловський Ю.М. Інтеграція наукової та навчальної діяльності вищого навчального закладу. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2019. № 45. С. 266–270.
12. Круглов В.В., Терещенко Д.А. Інтеграція системи вищої освіти України у Європейський освітній простір. *Публічне управління та митне адміністрування. Спецвипуск*. 2022. № 11. С. 70–76.
13. Левківський К. Якісна освіта – запорука самореалізації особистості. *Вища школа*. 2020. № 9. С. 11–18.
14. Сисоєва С.О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу : монографія. Хмельницький : ХГПА, 2008. 324 с.
15. Сучасні тенденції розвитку освіти й науки: проблеми та перспективи : збірник наукових праць / ред. Ю.І. Колісник-Гуменюк. Київ – Львів – Бережани – Кельце, 2022. Вип. 10. 187 с.
16. Тимошенко Н. Освіта упродовж життя – головна тенденція розвитку сучасної освіти. *Вища школа*. 2018. № 7–8. С. 28–35.
17. Яровенко Т.С. Тенденції та проблеми розвитку освіти в Україні. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2015. № 12. С. 167–172. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2015_12_27

REFERENCES:

1. Styns'ka, V., & Prokopyv L. (2021). *Aktual'ni problemy rozvytku vyshchoyi osvity [Actual problems of higher education development]*. Ivano-Frankiv's'k [in Ukrainian].
2. Andrushchenko, V. (2019). *Ukrayins'ka osvita v yevropeys'komu prostori [Ukrainian education in the European space]*. *Ukrayina dyplomatychna – Ukraine Diplomatic*. Kyiv, Issue 20, 738–757 [in Ukrainian].
3. Bebko, S. (2017). *Systema vyshchoyi osvity yak ob'yekt naukovoho doslidzhennya [The Higher Education System as an Object of Scientific Research]*. *Vyshcha shkola – Higher Education*, 4, 83–89 [in Ukrainian].
4. Vitkalov, V. (2019). *Naukova diyal'nist' u suchasniy Ukrayini: tendentsiyi ta problemnyy ryad [Scientific Activity in Modern Ukraine: Trends and Problematic Issues]*. *Vyshcha shkola – Higher Education*, 10, 96–103 [in Ukrainian].
5. *Vyshcha osvita i nauka: naukovo-analitychnyy ohlyad [Higher Education and Science: Scientific-Analytical Review]*. (2021). Kyiv. 7/8 [in Ukrainian].
6. Holovan', M.S. (2021). *Analiz tendentsiy rozvytku vyshchoyi osvity v umovakh hlobalizatsiyi, intehtratsiyi ta informatyzatsiyi suspil'stva [Analysis of trends in the development of higher education in the conditions of globalization, integration and informatization of society]*. Lviv. Issue 48, 203–211 [in Ukrainian].
7. Dashkovs'ka, O., & Pohrebnyak, V. (2022). *Pidsumky ta perspektyvy modernizatsiyi systemy vyshchoyi osvity v Ukrayini [Results and prospects of modernization of the higher education system in Ukraine]*. *Osvitnya analityka Ukrayiny – Educational Analytics of Ukraine*. 2 (18), 35–44 [in Ukrainian].
8. Debych, M. (2019). *Pidvyshchennya yakosti vyshchoyi osvity cherez internatsionalizatsiyu navchal'noho protsesu svitova tendentsiya [Improving the Quality of Higher Education through the Internationalization of the Learning Process – a Global Trend]*. *Vyshcha shkola – Higher Education*. 3, 54–61 [in Ukrainian].
9. Dubasenyuk, O.A. (2018). *Rozvytok vyshchoyi osvity: tendentsiyi ta perspektyvy. Lyudynotsentryzm yak osnova humanitarnoyi polityky Ukrayiny: osvita, polityka, ekonomika, kul'tura [Development of Higher Education: Trends and Perspectives. Humanism as the Basis of Ukraine's Humanitarian Policy: Education, Politics, Economy, Culture]*. Kyiv: NAPN Ukraine. 135–142 [in Ukrainian].
10. Vashchuk F.G (2017). *Intehratsiya v yevropeys'kyy osvitniy prostir: zdobutky, problemy, perspektyvy [Integration into the European Educational Space: Achievements, Problems, Prospects]*. Uzhhorod: ZakDU [in Ukrainian].
11. Kozlovsky, Yu.M. (2019). *Intehratsiya naukovoї ta navchal'noyi diyal'nosti vyshchoho navchal'noho zakladu [Integration of Scientific and Educational Activities of Higher Educational Institutions]*. *Suchasni informatsiyi tekhnolohiyi ta innovatsiyi metodyky navchannya v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiya, teoriya, dosvid, problemy – Modern Information Technologies and Innovative Teaching Methods in Professional Training: Methodology, Theory, Experience, Problems*. 45, 266–270 [in Ukrainian].
12. Kruglov, V.V., & Tereshchenko, D.A. (2022). *Intehratsiya systemy vyshchoyi osvity Ukrayiny v Yevropeys'kyy osvitniy prostir [Integration of the Higher Education System of Ukraine into the European Educational Space]*. *Publitchne upravlinnya ta mytne administruvannya – Public Administration and Customs Administration*. 11, 70–76 [in Ukrainian].
13. Levkivskiy, K. (2020). *Yakisna osvita – zaporuka samorealizatsiyi osobystosti [Quality Education as a Guarantee of Self-Realization of Personality]*. *Vyshcha shkola – Higher Education*. 9, 11–18 [in Ukrainian].
14. Sysoyeva, S.O. (2008). *Osvita i osobystist' v umovakh postindustrial'noho svitu [Education and Personality in the Post-Industrial World]*. Khmelnytskyi: Humanitarian-Pedagogical Academy [in Ukrainian].

15. Kolisnyk-Humenyuk Yu.I. (2022). *Suchasni tendentsiyi rozvytku osvity y nauky : problemy ta perspektyvy [Modern trends in the development of education and science: problems and prospects]*. Kyiv–Lviv–Berezhany–Kielce. Issue 10 [in Ukrainian].
16. Tymoshenko, N. (2018). Osvita uprodovzh zhyttya – holovna tendentsiya rozvytku suchasnoyi osvity [Lifelong Learning – the Main Trend in the Development of Modern Education]. *Vyshcha shkola – Higher Education*. 7–8, 28–35 [in Ukrainian].
17. Yarovenko, T.S. (2015). Tendentsiyi ta problemy rozvytku osvity v Ukrayini [Trends and problems of education development in Ukraine]. *Ekonomichnyy visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrayiny Kyivivs'kyi politekhnichnyy instytut – Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine. Kyiv Polytechnic Institute*. 12, 167–172 Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2015_12_27 [in Ukrainian].